

Сергій Капранов

ПОНЯТТЯ АСКЕЗИ (СЮГЮ:) В ЯПОНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

У контексті конференції, присвяченої Київській Русі, тема нашої доповіді може викликати здивування. Дійсно, Японія дуже далека від нашої країни — і в просторі, і в культурі. Проте певні паралелі таки існують. На одну з них звернув увагу Ю. В. Павленко: як і Русь, Японія розвивалася на периферії великої цивілізації, і багато запозичила від неї, у т. ч. і релігію. Китай для Японії був тим самим, що Візантія для Русі¹. При чому запозичення це сталося приблизно в одну історичну епоху, а доба найвищого розквіту Київської Русі збігається в часі з класичним періодом японської культури — добою Хейан². Відтак, порівняння згаданих культур можуть бути цікавими з наукового погляду — і тим більше, що жодних контактів, наскільки відомо, між ними не було, а отже, прямі запозичення виключені.

Однією з тем, цікавих для порівняння, є аскеза. Це поняття сьогодні широко використовують, коли говорять про індуїзм, буддизм тощо. Детальний аналіз грецького слова "аскезіс" (ἀσκήσις) проводить С. М. Зарін у своїй класичній праці з аскетизму³. Він простежує історію цього поняття, починаючи від Гомера, далі знаходить його у стоїків і т. д. Відтак, згідно з його дослідженням, це поняття глибоко вкорінене в античну традицію. Постає питання про доречність його використання стосовно інших культур і релігій. Відповісти на це питання не просто й навряд чи під силу одній людині. Тому ми обмежимося лише японською культурою, і спробуємо з'ясувати семантичні особливості японських відповідників поняття "аскеза".

Насамперед слід зазначити, що для японської лексики взагалі характерна більша деталізованість, ніж для європейських мов: одному європейському слову відповідає зазвичай декілька японських. З різних японських слів, що можна перекласти як "аскеза", ми обрали п'ять: *кінйоку*, *кугьо*., *сюгьо*., *гьо*: і *судо*: (*сюдо*:)⁴. Усі ці слова — китайського походження.

¹ Див.: Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. — К.: Феникс, 2002. — С. 399.

² На це ми вже звертали увагу раніше: див. Капранов С. В. "Ісе моногатарі" як пам'ятка японської релігійно-філософської культури доби Хейан. — К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. — С. 131.

³ Зарін С. М. Аскетизм по православно-християнському учению. — М.: Паломник, 1996. — С. I—XV.

⁴ Ми користуємося кириличною транслітерацією японських слів (див.: Федоришин М. С. Українська транскрипція японської мови. — Львів: Видавництво Державного університету "Львівська політехніка", 1994. — 26 с.). Двокрапка після голосної позначає її подовження.

У російсько-японських словниках, у т. ч. виданих у Японії⁵, слова "аскет" і "аскетизм" перекладені похідними від слів *кінйоку* та *куґьо*; тому ми розглянемо їх першими. Слово *кінйоку* складається з двох компонентів: *кін* "забороняти, стримувати" та "*йоку*"—"спрага, бажання", отже, дослівно означає "стримувати бажання". Авторитетний тлумачний словник "Дайдзірін" ("Великий ліс слів") пояснює *кінйоку* як "стримування (придушення) різних палких бажань, особливо статевого потягу". Похідне звідси слово — *кінйокусюґі* "аскетизм" (*-сюґі*—суфікс, що відповідає нашому "-ізм"): "позиція (поведінка), спрямована на те, щоби жити згідно з розумом (*рісей*) або віруваннями (*сінко*); зберігаючи духовний спокій шляхом стримування палких чуттєвих бажань"⁶. Це слово має, з одного боку, широке значення, зовсім не обов'язково релігійне (від задоволення бажань можна відмовитися, підкоряючись велінням розуму, а не віри); з іншого боку, надто вузьке, оскільки йдеться насамперед про статеве бажання.

Рис. 1

Друге слово — *куґьо*: — "Дайдзірін" пояснює таким чином: "1) суво-ра поведінка, з докладанням усіх зусиль; 2) будд. аскеза (*сюґьо*);, спря-мована на досягнення просвітлення (*саморі*) шляхом завдавання плоті жорстоких страждань і витримування їх; голодування, утримання від сну тощо"⁷. Для кращого розуміння цього слова варто звернути увагу на похідне від нього слово *Куґьо*: — *Сяка*. Це — назва одного з іконо-графічних типів Будди: образ Шак'ямуні-аскета, який довів себе до ос-таточного виснаження. Але, як відомо, Будда згодом відкинув такий

⁵ Наприклад: Зарубин С. Ф., Рожецкин А. М. Русско-японский словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1964. — 820 с.; Русско-японский словарь. — Токио: Сансейдо, 1994. — 1205 с. Слово "аскеза" у цих словниках відсутнє.

⁶ Matsumura Akira. Daijirin. — Tokyo: Sanseido, 1989. — P. 675.

⁷ Ibid. — P. 684.

шлях і засудив його як безглузді крайнощі. Зауважмо, що *куґо*: визначене через *сюґо*:. Це останнє слово, винесене в назву доповіді, є центральним у нашому аналізі.

Головні значення слова *сюґо*:⁸ — "навчання, тренування", "вивчення, вдосконалення (майстерності)" та "подвижництво, аскеза". У "Дайдзіріні" знаходимо таке пояснення: "1) старанно шліфувати майстерність або наукові знання; 2) будд. втілювати в життя вчення Будди, дотримуючись заповідей, і для досягнення просвітлення (*саторі*) здійснюючи особливі релігійні вчинки; докладати зусиль на шляху Будди; 3) релігійні вчинки, спрямовані на очищення духу чи досягнення єдності з божественним (*сінтекі*) існуванням шляхом тренування духу й тіла утриманням від задоволення фізіологічних потреб (бажань)"⁹. У китайській мові це слово (тут воно читається *xiū-xing*) має такі значення: "1) вивчати і втілювати у життя; вивчати і здійснювати; 2) вивчати буддистську (даоську) віру; 3) вчитися; 4) вдосконалювати поведінку (моральність); 5) відлюдництво"¹⁰.

Для глибшого розуміння нам варто проаналізувати ієрогліфи, з яких складається слово *сюґо*: (рис. 1). Воно поєднує два компоненти. Перший з них (рис. 1а) має онні¹¹ читання *сю*: і (у нашому випадку) *сю*¹². Він означає "володіти собою", "добре поводитися"; "оволодівати (знаннями)", "вдосконалюватися"; у сполученнях—"вчитися, вивчати", "лагодити" та "прикрашати". У давньокитайських текстах той самий ієрогліф (китайською читається *xing*) має також значення "остерігати, попереджати"¹³. Другий ієрогліф (рис. 1б; онне читання у нашому випадку *ґо*:) багатозначний, але основне значення — "йти". Інші його значення ми розглянемо нижче.

Етимологічний аналіз першого ієрогліфа (*сю*). Японські словники розбивають цей ієрогліф на дві частини—три косі риски у нижній правій частині та всю решту (рис. 2). Перша графема (рис. 2а) — ідеограма, друга (рис. 2б)—фонетик¹⁴ (*ю*: > *сю*:). Як самостійний

⁸ Це ж саме сполучення ієрогліфів має читання "*сюґо*:", коли йдеться про світське значення "вдосконалювати себе, контролюючи свої вчинки" або "оволодівати знаннями" (Fukutake kanwa jiten. — Tokyo: Fukutake, 1990. — Р. 86). Проте таке читання відсутнє у "Дайдзіріні".

⁹ Matsumura Akira. Op. cit. — Р. 1142.

¹⁰ Большой китайско-русский словарь: в 4-х т. — Москва: Наука, 1983. — Т. 3. — С. 381.

¹¹ У японській мові ієрогліф має два читання — онне, тобто запозичене з китайської мови, і кунне, тобто питома японське.

¹² У популярному ієрогліфічному словнику Н. Й. Фельдман-Конрад помилка: відсутнє онне читання "*сю*", є лише "*сю*". Відповідно там помилкова транслітерація "*сюґо*". Див. Фельдман-Конрад Н. Й. Японско-русский учебный словарь иероглифов. — М.: Рус. яз., 1977. — С. 78.

¹³ Большой китайско-русский словарь. — Т. 3. — С. 381.

¹⁴ Частина ієрогліфа, яка, згідно з поширеними поглядами, визначає його читання (радіше натякає на нього).

ієрогліф (читається сан), перша графема має значення "довгошерстий" або "облаштований", "гарний вигляд", а також "прикраса для волосся". Ідеографічно виражає ідею малюнка, написаного пензликом, звідки й образ "прикраси", "візерунка"¹⁵. Друга графема у архайчній формі (рис. 3а) складається з піктограми (рис. 3б), яка зображує струминку поту або води, що тече по тілу людини, та ідеограми (рис. 3в), що позначає дію людини¹⁶. Відповідно йдеться або про тяжку працю (до поту), або про обливання. Звідси значення "обливатися" й "текти" та похідні від них—"очищення", "далекий", "задоволений", "радісний", "вільний" тощо, у яких ця графема використовується як самостійний ієрогліф (онне читання ю:)¹⁷. Треба зазначити, що обидві графеми як самостійні ієрогліфи трапляються лише у давніх текстах. Поєднуючи значення обох графем, можна вважати, що ієрогліф сю етимологічно походить від ідеї "очищення через обливання водою" або "тяжкою працею досягати краси".

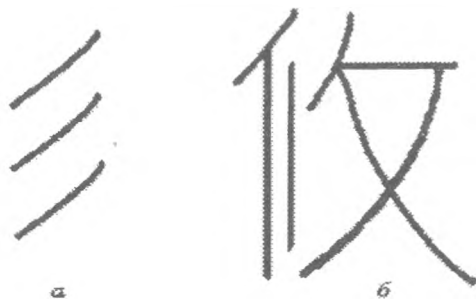

Рис. 2

Етимологічний аналіз другого ієрогліфа (rbo:). Щодо його походження існує декілька версій. Згідно найпоширенішій, стародавня форма ієрогліфа—піктограма, що зображує перехрестя. Звідси значення: "дорога" → "йти" → "виконувати". За другою, ієрогліф складається з двох графем: ліва означає "йти", права — "стояти". Відтак, він виражає

¹⁵ Fukutake kanwa jiten. — P. 377; Kobayashi Saneaki. Shinshu kanwa jiten. — Tokyo: Shogakkan, 1987. — P. 381.

¹⁶ Резаненко В. Ф. Семантические элементы знаков иероглифической письменности. — К.: УМК ВО, 1989. — С. 173.

¹⁷ Fukutake kanwa jiten. — P. 474; Kobayashi Saneaki. Op. cit. — P. 467–468.

ідею "то просуватися вперед, то зупинятися". Схожа версія — що первісно це було зображення "слідів лівої та правої ноги людини". Найцікавіша версія твердить, що прототипом ієрогліфа був "незамкнутий хрест", фігура похідна від повного хреста, що виражає, на думку В. Ф. Резаненка, ідею кровноспорідненого союзу племен¹⁸. Цікава поява тут символу хреста (у християнстві хрест такої форми зветься "катакомбним"¹⁹). Як би то не було, головні значення цього ієрогліфа утворюють ланцюжок: "йти" → "крок за кроком" → "здійснювати" → "дія, вчинок, поведінка, виконання" → "виконання релігійного обряду". Як окреме слово, цей ієрогліф і сам по собі може вживатися в значенні "аскеза", "обітниця". Звідси—слово *гьо:дзя* "аскет" (дослівно — мандрівець).

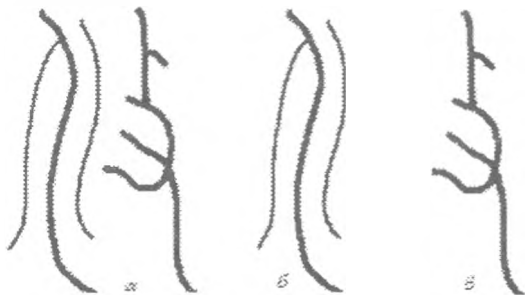

Рис. 3. Архаїчна форма ієрогліфа ю:

О. Шпенглер проникливо зауважив, що Дао (Шлях) — прасимвол китайської (а отже, і японської) культури²⁰. Дійсно, в Японії будь-яке традиційне, не лише релігійне, вчення називають "шляхом": воїнські мистецтва — *будо*: ("шлях воїна"), ікебану — *кадо*: ("шлях квітки"), чайну церемонію — *садо*: тощо. Втім, можна вважати "шлях" універсальною метафорою, зокрема — щодо духовної реалізації. Якщо ж певне релігійно-філософське вчення — це *дао* (япон. *до:*), "шлях", то втілювати його в життя — це йти (*гьо:*) цим шляхом.

А якщо в слові *сюгьо*: замінити ієрогліф *гьо*: на *до*: (Дао), то ми отримаємо останній з п'яти термінів, які обрали для аналізу, а саме "сю-

¹⁸ Fukutake kanwa jiten. — Р. 941; Kobayashi Saneaki. Op. cit. — Р. 926; Резаненко В. Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности. — К.: УМК ВО, 1988. — С. 156–157.

¹⁹ Как выбрать натальный крест. — М.: Трифонов Печенгский монастырь; Ковчег, 2002. — С. 25.

²⁰ Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории

до:" / "сю:до:". Це, власне, два слова, які пишуться однаково і мають схожі значення, але перше (сюдо:) — виключно буддистський термін, а друге має ширше значення. Згідно з "Дайдзіріном", сюдо: — "другий з трьох шляхів, що виражають ступені буддистської аскези (сюго:). Ступінь, який полягає в накопиченні плодів аскези (сюго:) на основі правильних поглядів"²¹. Певне, йдеться про другий з трьох ступенів Восьмирічного Шляхетного Шляху — ступінь обітниць (шіла). Два інші — ступінь мудрості (праджня) та ступінь зосередження (самадгі)²². Його омограф сю:до: має такі значення: "оволодіти шляхом (до:), який людині треба виконувати на практиці" (у цьому значенні зустрічається у конфуціянському канонічному трактаті "Чжун юн"), "вдосконалювати свої моральні якості" та "полагодити дорогу"²³. У "Дайдзіріні" значення цього слова пояснюється так: "вивчаючи певну науку або техніку, або ж опановуючи моральні принципи, привчити (мі-ні цукеру) себе до них. Зокрема, так називають релігійну аскезу (сюго:)"²⁴. Похідні слова здебільшого пов'язані з християнством: сю:до:ін — монастир (християнський); сю:до:кай — монастирська братія або чернечий орден (у християнстві), сю:до:сі або сю:до:со: — християнський чернець, сю:до:дзю — християнська черниця тощо. Зокрема, Києво-Печерська Лавра японською мовою зветься "Пецєрская сю:до:ін".

Насамкінець треба сказати дещо і про самі аскетичні практики в японській традиції. Вони пов'язані не лише з буддизмом. Про аскезу у слов'янському язичництві нам нічого не відомо, натомість у добуддистській релігії японців — сінто — були власні аскетичні практики. Наприклад, у деяких святилищах були жриці, чий спосіб життя подібний до чернечого²⁵. Були відомі й інші практики: піст, усамітнення, обливання холодною водою (стояння під водоспадом) тощо. Головна мета таких практик — очищення від скверни (*kerape*) і "гріхів" (*цумі*), досягнення ритуальної чистоти. Варто звернути увагу на обливання (*micori*) у зв'язку з етимологією ієрогліфа сю. Хоча цей ієрогліф створено в стародавньому Китаї, він добре пасує для позначення цієї практики. Пізніше багатогодинне стояння під водоспадом стало однією з головних практик так званих "гірських аскетів" — *ямабусі*, у вченні яких буддистський езотеризм поєднується з елементами сінто і даосиз-

²² Детальніше див.: — Торчинов Е. А. Введение в буддологию: Курс лекций. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — С. 28.

²³ Fukutake kanwa jiten. — Р. 86; Kobayashi Saneaki. Op. cit. — Р. 84. Пор.: Большой китайско-русский словарь. — Т. 3. — С. 382.

²⁴ Matsumura Akira. Op. cit. — Р. 1135.

²⁵ Детальніше див.: Капранов С. В. Цит. праця. — С. 64–71.

му. Певним чином протилежною практикою можна вважати ходіння по вогню чи ритуал "спалення гріхів" (*гома*) у тих-таки *ямабусі* та в буддистській школі *сінгон*²⁶. Що ж до буквального значення ієрогліфа *гьо*:, то мандри також стали однією з головних аскетичних практик у японському буддизмі. Зокрема це стосується вже згаданих *ямабусі*, які здійснюють тривалі переходи в горах, обходячись майже без їжі. Інша "рухлива" практика — *кьо:гьо:* (у дзен-буддизмі-*кінхін*), повільна прогулянка у стані медитації з одночасною декламацією мантри. Протилежною практикою є, наприклад, нерухоме сидіння в *дзадзен*.

Висновки

Викладене вище далеко не вичерпує тему. Проте проведений аналіз дає підстави вважати, що японські відповідники терміну "аскеза" загалом відповідають значенню цього терміна в нашій культурі. Проте у японській мові є декілька термінів, які відрізняються за відтінками значення. Зокрема, особливі терміни використовуються для різних релігій. Ближче за все до терміну "аскеза" японський термін *сюгьо:*, семантично пов'язаний з поняттями "вправа", "тренування", як і його давньо-грецький відповідник. Проте, якщо етимологічно грецький "аскезіс" походить від слова, що означало обробку шкіри, а потім стало означати "обробку" гімнастичними справами живого тіла, і згодом перейшло на тренування душі, то японське *сюгьо:* пов'язано з ідеями очищення водою та ходіння Шляхом-Дао (втім, якщо взяти до уваги іншу етимологію ієрогліфа *сю* — "працювати до поту так, щоби річ була гарною", то японське значення виявиться ближче до грецького).

²⁶ Про ці та інші аскетичні практики див.: Ікэгуті Екан. Подвижник огня. — М.: Республика, 1996. — 462 с. Див. також: Накорчевский А. А. Японский буддизм: история людей и идей. — СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2004. — 384 с.